

ՊԱՏԱՐԱԲԱՆԱԽԻՐԱԿԱՆ

Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՔԵՂԱ ՆԱՄԱՐԱԶՈՒՄՅԱՆ

ՄԱՅԻՍՅԱՆ ՈԳԻՆ՝ ՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ

«Մի՞թե մենք չպիտի կարողանանք պահպանել մեր օջախի կրակը,
մեր հավաքի ջահը, մեր ազգային գոյի հիմքերը»:

ԳԵՒՈՐԳ Ե. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Բասարիկի գրավումից առաջ Փարիզում մեծ տարածում էին գրել հայրնի փիլիսոփա Վոլտերի հետևյալ խոսքերը. «Որքան երկար ենք ապրում մեր անհաջողություններով, այնքան դրանք ավելի զորավոր են դառնում մեզ վնասելու համար»¹: Խոսքեր, որոնք Ֆրանսիայի ողջ ժողովրդին՝ ազնվական թե ռամիկ, հարուստ թե աղքատ ուրբի հանեցին Կլեմենտի Կառլոսի անարդարությունների դեմ և ուժ փոխեցին՝ պայքարելու միասնական բռնադատության դեմ: Եթե Ֆրանսիայում խնդիրն առնչվում էր պարզապես բնակչային անարդարությանը, ապա նույն շրջանում Նալասարանի և՛ արևելյան, և՛ արևմտյան հարվածներում հայ ժողովուրդը ենթարկվում էր անասելի դաժանությունների հարեւան երկրների՝ հարկապես Թուրքիայի կողմից: Ավելի քան մեկ դար անց հայ ժողովուրդը՝ Սարդարապատի և Մայիսյան հերոսամարտերի օրինակով վերջնականորեն պիտի կայացներ՝ ուժով պայքարելու և ազատվելու ազգային բնաջնջումից: Ըստ էության, Սարդարապատը հայերի պարասխանն էր Նալոց Եղեռնի իրագործած թուրքերին՝ առ այն, որ անհնար է հային բնաջնջել, երբ նա, զորացած իր Մայր Եկեղեցու հավաքով և ամրացած ազգային գիտակցությամբ, ելնում է իր բնախնդրի ու երկիրը պաշտպանելու:

Այս հողվածում պիտի փորձենք Եկեղեցու և պետության փոխհարաբերությունների Կառլոսի և Վոլտերի հակիրճ ներկայացնել Մայիսյան հերոսամարտերին նախորդող և հաջորդող որոշ մանրամասնություններ, որոնք, կարելի է ասել, կենսական նշանակություն ունեցան «Մայիսյան» ոգու արթնացման ու պահպանման առումով:

1 Voltaire in “Bastille Day inspiration”, (ed. Shenindorf, London, 1928), p. 20.

1918 թվականի գարնանը Անդրկովկասի ողջ տարածաշրջանում Դեմոկրատական Դաշնակցային Հանրապետության (ԱԴԴՀ) մաս կազմող երեք ազգերի՝ հայերի, վրացիների ու ադրբեջանցիների միջև սկսվել էր ազգային-տարածքային սուր հակամարտություն, որի մեջ կոիկովյան հայրնի առակի պարկերով ամենքն իր կողմն էր քաշում «անդրկովկասյան սայլը»։ Պեպք է նշել նաև, որ հարևան Թուրքիան դեռևս չէր դադարեցրել հայերի ցեղասպանության իր ծրագիրը և, հայաթափ անելով գրեթե ողջ Արևմտյան Հայաստանը, ծրագրում էր առաջանալ դեպի Արևելյան Հայաստան և վերջնականապես բնաջնջել հայ ազգին Հայկական լեռնաշխարհից։ Խոսելով այս ժամանակաշրջանի մասին՝ այն բավական դժվար է ներկայացնել եկեղեցի-պետություն հարաբերությունների պեսանկյունից, քանի որ Հայաստանը, որպես անկախ պետականություն, դեռևս գոյություն չուներ։

Խորհրդային անհավատության տարիներին գրեթե բոլոր պատմաբանները Մայիսյան հերոսամարտերը ներկայացնելիս որևէ ակնարկ չէին անում այդ մարտերի ժամանակ Եկեղեցու դերի ու ազդեցության մասին։ Մակայն առավել ցավալին այն է, որ անգամ անկախացած մեր Հայրենիքում այսօր ևս գրեթե ոչինչ չի խոսվում այս մասին։ Վ. Վարդանյանի և Ա. Թադևոսյանի ընդհանուր հեղինակությամբ 2002 թվականին լույս տեսավ Հայոց Պարմության մի ձեռնարկ, որը մինչ այսօր կիրառում են բազմաթիվ ուսանողներ։ Սա միայն մեկն է տասնյակ նմանատիպ ձեռնարկներից, որտեղ ասվում է. «Մարդարապարի հերոսամարտը օրհասական գոյամարտ էր։ Այն ցույց տվեց, որ անհնար է ծնկի բերել հայ ժողովրդին, որը փոքրաթիվ ուժերով կենաց և մահու կռիվներ մղեց դարավոր ոսոխի մինչև արամները զինված գործերի դեմ, հաղթեց նրանց՝ նվաճելով որպես ազգ պետականորեն գոյատևելու իրավունքը»։ Այստեղ անգամ ակնարկ չի արվում առանցքային մի դեպքի մասին, որը դեռևս 1960-ական թվականներին անողդակիորեն ներկայացվել է հերոսյալ կերպ. 1918 թվականի սկզբին՝ Կարսը գրավելուց հետո, Թուրքերն իրենց բանակն ուղղեցին դեպի Երևան և Ալեքսանդրապոլ, որից հետո հայ առաջամարտիկ զինվորներից կազմված մի խումբ գնաց Հայոց Գեորգ Ե. Հայրապետի մոտ և առաջարկեց թշնամուց պարսպարվել վանքերից մեկում՝ կան Գեղարդում, կան Մեհանա վանքում։ Սա նշանակում էր, որ դեռևս ոչ պետական, բայց այդուհանդերձ իշխանությունն առաջարկում էր թողնել Սուրբ Էջմիածինն ու փախչել։ Հայոց Հայրապետն ի պարասխան զինվորների ասում է՝ «Ո՛չ և ո՛չ, հագա՛ր անգամ ո՛չ։ Ես չեմ լքի մեր սուրբ նախնիներից աւանդուած Մայր Աթոռը։ Ես չեմ հեռանալ Հայոց Առաքելական Եկեղեցու օջախից։ Եթէ հայոց զինուորությունն ու ինքը՝ հայ ժողովուրդը, չեն կարողանալ թշնամու առաջխաղացումը կասեցնել, եթէ ի գորտ չեն լինի փրկելու մեր սրբությունները, ապա թող ևս նահապակուն հե՛նց այստեղ, շեմի վրայ Մայր Աթոռի, որի գահակալի պատին ունենմ մեր սուրբ նախնիների արդար բարեխօսութեամբ և Աստուծոյ ողորմածութեամբ»²։ Այս

2 Գեորգ Ե. Կաթողիկոսի խօսքը՝ առ հայություն, [http://www.arak29.am/PDF_PPT/7-History/GevorgVEng.Arm.html], 10.05.2012 դրությամբ։

մի պարզամոլ Գեորգ Կաթողիկոսը ստիպում է հայոց ողջ բանակին պայքարել հանուն ազատության և երե կարիք կա, զոհվել հանուն հայրենի երկրի: Այսպեղ անհրաժեշտ է նշել այն սխալ մտրեցումը Եկեղեցու նկարմամբ, որ այսօր րիքում է Նայասարանում: Սկսյալ օրենսդրական մի շարք փաստաթղթերից մինչև պերական այրերի երյթներ, Նայասարանյաց Եկեղեցին կարծես կարեւորվում է ալեի պարմական քան թե հայրենի կյանքում իր ներկա դերի համար: Երբ շեշտվում է Եկեղեցու զուր «պարմական» դերը, անուղակիորեն անրեսվում է նրա ներկա նշանակությունն ու արժեքը: Նասարականության մեջ Եկեղեցին դառնում է պարմության՝ զուր անցյալի հեր կապող մի օղակ: Այնինչ՝ անցյալ 1700-ամյա պարմության որեւէ հանգրվաում Եկեղեցու դերն արժեւորվել է նրա ներկայով: Ահա նմանարիպ հանգրվաններից եղան նաև Մայիսյան հերոսամարրերը: Տեղին է հիշել հայրնի այն դեպքը, երբ Գարեգին եպիսկոպոս Նովսեփյանցը (հերագայում Մեծի Տանն Կիլիկո Գարեգին Ա. Կաթողիկոս) րեղեկանում է Թուրքերի առաջխաղացման ու նվաճողական քայրերի մասին, անմիջապես վերցնում է իր սուրն ու ձին և գնում Սարգսրապար՝ ճակարում հայորդյաց հեր միասին մարրնելով թուրքերի դեմ: Ներագայում Գարեգին Նովսեփյանցի այս հերոսական քայր ոգեշնչման աղբյուր պերք է լիներ նաև Արցախի ազարագրման նպարակով պայքարի ելած հայոց քաջամարրիկների համար: Ահա այսպես է Եկեղեցին իր անմիջական մասնակցությունը բերել ու բերում հայրենի կյանքի զանազան ոլորրներում:

Արեւմրյան աշխարհում գոյություն ունի իրավարանական մի եզրույթ, որ թարգմանվում է «խոստովանարանի կնիք» (*The seal of the Confessional*): Այս եզրույթով միջնադարից ի վեր բնութագրվել են Կաթողիկ Եկեղեցու և քրիստոնյա մի շարք երկրների պերական մարմինների հեր հարաբերությունները: Դարերի ընթացքում այս եզրույթն ընդհանրացել է, և այսօր այն կիրառվում է որեւէ կառույցի հեր րվյալ երկրի իշխանության առանձնահարուկ հարաբերությունների նշանակությամբ: Ի սկզբանե այն կոչված էր քահանաներին ազարելու իրենց լսած խոստովանությունները դարավարությունների ժամանակ վկայություն րալու պարրավորվածությունից: Այդուհանդերձ, եզրույթն այնքան ընդարձակ է իր խորիրդով, որ դարձել է բնութագրիչը Եկեղեցու և պերության հարաբերությունների³: Եւ իսկապես, եթե փորձենք եկեղեցաբանորեն ընել քահանայի առաքելությունը, ապա այն մեզ համար կվերանա զուր ինսրիրուցիոնալ իր նշանակությունից և ալեի ընդգրկում իմաստ կսրանա: Եկեղեցու և պերության հարաբերությունները կդադարեն բոլորովին րարեր նպարակներ հերապնդող երկու հասարակական (*dual social*) կառույցների միջև հարաբերություններ լինելուց և կդառնան միեւնույն բարձրագույն նպարակին ուղղված մեկ մարմնի երկու անդամների հարաբերություններ:

Նմանարիպ բացառիկ հարաբերություններ հասարավեցին Մայր Եկեղեցու և պերության միջև 1918 թվականի հերոսամարրերից հերո, երբ հայ ազգն արժանացավ

3 Տե՛ս **Rev. William, Saunders**, *“The Seal of the Confessional” in Arlington Catholic Herald (ACH Press, 2000)*, էջ 3-13.

անկախ լինելու իր դարավոր իրավունքին: Եկեղեցին, որ դարեր ի վեր բացի իր գավակների հոգևոր կարիքները հոգալու գործառնությունը, ստանձնել էր նաև իր ազգն ու երկիրն օտարների առջև ներկայացնելու առաքելությունը, այլևս դրա կարիքը չունեց: 1918 թվականի մայիսի 28-ին հռչակված Նայոց նորանկախ պետության իշխանությունն էր այլևս իր վրա վերցնելու բաղաբազան ու դիվանագիտական գործառնությունը՝ միաժամանակ մշտապես խորհրդակցելով Սուրբ Էջմիածնի հետ: Պետական կառուցվածքի րեսակերից Նայաստանի Նանրապետությունը համարվում էր պառլամենտական դեմոկրատական հանրապետություն, որտեղ բարձրագույն օրենսդիր իշխանությունը ժողովրդավարական ճանապարհով հիմնված խորհրդարանն էր, իսկ բարձրագույն գործադիր իշխանությունը՝ կառավարությունը: Նախարանվում էր Նայկական հարցի վերջնական լուծումից ու Նայաստանի երկու հարվածների միավորումից հետո հրավիրել Սահմանադիր ժողով, բնդունել Սահմանադրություն ու մրցնել նախագահական համակարգ եւ այլն:

Եկեղեցի-պետություն փոխհարաբերությունները կարգավորող Նայաստանի պարմության մեջ կարելի է ասել լավագույն փաստաթուղթը՝ «Նայաստանյայց Առաքելական Մայր Եկեղեցու եւ Նայաստանի Նանրապետության միջև կնքվելիք դաշնագիր»-ը, որն իսկապես գրվել է Մայիսյան ոգուց բխած, սրբազան պիպի այդպես էլ չարժանանար: 1920 թվականի դեկտեմբերի 2-ի ակտի⁴ համաձայն՝ ՆՆ Կառավարությունը հրաժարվեց իշխանությունից եւ դրանով շուրջ 70 տարի Նայ ժողովուրդը կորցրեց իր անկախությունը: Այդուհանդերձ, կարծում եմ հերաքերքական կլինի րեսնել Նայոց առաջին Նանրապետության եւ Մայր Եկեղեցու միջև հարաբերությունները կարգավորող վերոնշյալ փաստաթղթի որոշ մանրամասներ, ինչը եւ ներկայացնում եմ ստորև:

Առաջին կերպ ժողովրդավար (democratic) երկու կառույցների՝ միմյանցից րարբերվող, բայց միեւնույն ժամանակ միմյանց լրացնող բնույթն է ամրագրում: Եկեղեցին եւ ՆՆ-ն ճանաչում են միմյանց իշխանությունը: Ընդ որում՝ նշվում է Ամենայն Նայոց Կաթողիկոսի նախամեծար եւ գերիշխան իրավունքների մասին ազգային-եկեղեցական եւ կրոնա-բարոյական խնդիրներում⁵: Այսօրվա «արեւմտյան» պյուրալիստ «ժողովրդավարական» սկզբունքներով այս կերի «ք» մասը կարող է թերեւս անբնդունելի համարվել: Սակայն նույն արեւմտյան մշակույթը կրող մի շարք մրավորականներ⁶, վաղուց արդեն բարձրաձայնում են հասարակական-բարոյական սկզբունքները Եկեղեցուց անջար ու անկախ գուր աշխարհիկ միջավայրում կիրառելն անհնար լինելու փաստի մասին:

Երկրորդ կերպով Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին հայրաբարվում է ՆՆ գերիշխանությունից անկախ: Եկեղեցին կարող է ազարտրեն կիրառել իր րոնրեսական գործու-

4 «Վավերագրեր Նայ եկեղեցու պարմության», գիրք Ե., Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը Առաջին Նանրապետության րարիներին (1918-1920), կազմեց Ս. Բեկրոյյանը, Երևան, 1999, էջ 517:

5 Տե՛ս անդ, էջ 514:

6 Տե՛ս **K. S. J. Baker**, "True Morality is Based on Objective Principles" in *Fundamentals of Catholicism* vol. 1, part II, chapter 6 (San Francisco: Ignatius Press, 1983), էջ 135-138:

նեությունը: Ինչպես պարամության մեջ, այնպես այսօր կարելի է փնտնել Եկեղեցու՝ պետությունից կախման մեջ լինելու վնասները: Ինչպես հայրնի է՝ Մեծ Բրիտանիայում ԺԶ. դարից՝ Ների 8-րդ թագավորից սկսած, Անգլիկան Եկեղեցու գլուխը թագավորն է: Ընդ որում Քենթրբերիի արքեպիսկոպոսի ընտրությունը կախյալ է երկրի վարչապետից՝ երկու անուններ հաստատման ներկայացնելով թագուհուն/թագավորին: Եկեղեցին թե՛ դավանաբանական է, թե՛ ադմինիստրատիվ որևէ լուրջ որոշում չի կարող ինքնուրույն կայացնել, այլ միայն աշխարհիկ իշխանության արտոնությամբ: Կարծում եմ, որ ե՛ն եկեղեցաբանական, ե՛ն դավանաբանական առումով սա ոչ հարմար մոտեցում է եկեղեցին ղեկավարելու համար: Նիսու Բրիստոն իր իսկ քարոզներում մշտապես բաժանել է պետական և հոգևոր իշխանությունը՝ ասելով. «Դայսբինը՝ կայսեր և Աստծունը՝ Աստծուն»⁷ դրանով իսկ հստակորեն սահմանազատելով աշխարհիկ և հոգևորի տարբերությունը, ինչպես նաև ցույց տալով երկու կառույցների կողմից միմյանց գործառնություններին միջամտելու վնասները:

Չորրորդ կետի համաձայն՝ Եկեղեցին կարող էր իր փոխապետության շրջանակներում առանց սահմանափակության բացել դպրոցներ, հասարակական, կրոնա-բարոյական գանազան հաստատություններ և այլն: Գրեթե գյուղից ի վեր թե՛ փարպակա և թե՛ բարձրագույն ուսումնական հաստատությունները գտնվել են Եկեղեցու հովանու ներքո:

Յոթերորդ կետը սահմանում էր, որ Մայր Աթոռ ՏՄ Կառավարությանն առընթեր պիտի ունենար իր լիազոր ներկայացուցիչը, ինչպես նաև ՏՄ-ն Եկեղեցում պետք է ունենար իր դեսպանը: Այս կետի առումով այսօր բավական զարգացում են ապրել Եկեղեցի-պետություն հարաբերությունները. կառավարական համակարգում հարաբերություններ հաստատելու և ըստ ամենայնի դրանք ի շահ երկու կառույցների միասնական գործունեության ծառայելու նպատակով մի շարք հոգևորականներ ներկայացված են պետական գանազան գերադեսություններում, որոնց ներկայացուցիչների հետ փոխադարձ հանդիպումները տալիս են իրենց դրական արդյունքները:

Ըստ տասներորդ կետի ՏՄ-ն, որպես Նայոց Եկեղեցու կողմից սրբազործված ու օրհնված իշխանություն, պետք է հիշարակվեր Սուրբ Պարարագի ժամանակ: Այս կետը ցայսօր պահվում է, և ամեն անգամ, երբ Սուրբ Պարարագ է մատուցվում, քահանան աղոթք է բարձրացնում առ Աստված Նայրենի պետականության շեն, խաղաղ ու անսասան լինելու համար:

Տասնինը կետերից բաղկացած այս դաշնագրի մնացյալ կետերն այդքան կարևոր նշանակություն չունեն: Ինչպես նշվեց, այս դաշնագիրն այդպես էլ կիրառություն չգտավ, սակայն մեծապես օգտակար եղավ, երբ արդեն նորանկախ Նայաստանի երրորդ Նախապետության և Մայր Եկեղեցու միջև կնքվում էր վերջիններիս առանձնակի հարաբերություններն ամրագրող հայրնի օրենքը⁸:

⁷ Մարթ. ԻԲ. 21:

⁸ ՏՄ օրենք «Նայաստանի Նախապետության և Նայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունների մասին», ընդունված՝ 22.02.2007:

ԺԸ. դարի ֆրանսիացի գրող Դը Կոսսադը (de Caussade) հրաշալի կերպով բնութագրում է մարդու առաքելությունն այս աշխարհում, ասելով. «Մարդը պետք է այնպեղ լինի, ուր Աստված հաստատել է իրեն»⁹: Այս խոսքերը լրջորեն պիտի ընկալվեն եւ որեւէ երկրի պետական իշխանության, եւ հոգեւորականության կողմից: Լինել այնպեղ, որպեղ Նիսուս Բրիսարոս է մեզ հաստատել՝ չի նշանակում անդադար ապրել միայն փառահեղ անցյալի հուշերով (nostalgic) եւ ոչ էլ ուրուպիստական գաղափարներով, այլ, քաղելով անցյալի լավագույն դասերը եւ բոցավառվելով ապագայի սպասումներով, ապրել հիմա եւ այսպեղ ու անդադար պայքարել: Այդ էր Սարդարապարի հերոսների րեսակաւնը՝ հիշելով Վարդանանց հերոսներին ու երագելով լուսավոր ապագայի մասին՝ գործել, պայքարել հանուն սրբագան գաղափարի: Ընդ որում, եւ որ ամենից կարեւորն է, պայքարել ձեռք ձեռքի րված՝ որպես ոչ թե ներկայացուցիչներ գանագան քաղաքական կառույցների, այլ մեկ Ազգ՝ մեկ Պետականություն ու մեկ Եկեղեցի:

⁹ P. Cornwell, *Church and Nation*, (England: Oxford, 1983), p. 65.